

Родовий відмінок однини іменників жіночого роду в західнополіських і суміжних говірках

На матеріалі західнополіських і суміжних говірок проаналізовано флексійну систему родового відмінка однини іменників жіночого роду, встановлено високий ступінь варіантності відмінкових формантів, з'ясовано чинники впливу на існування діалектних відмінностей у досліджуваній відмінковій позиції.

Ключові слова: говірка, словозміна, іменник, словоформа, флексія, граматична аналогія, фонетична інновація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Флексійна система діалектного субстантивного формотворення, позначеного наслідками активної взаємодії давніх іменникових основ у процесі становлення словозмінних норм та впливом фонетичних закономірностей відповідного ареалу, засвідчує високий ступінь варіантності відмінкових формантів, що при функціональній ідентичності (вираженні значення конкретного відмінка) можуть бути вживані паралельно. Одним із яскравих репрезентантів¹ варіювання закінчень в окремій відмінковій позиції може слугувати родовий відмінок однини іменників жіночого роду.

Варіантність флексій у системі субстантивної словозміни загалом та в досліджуваній відмінковій позиції зокрема фіксують учені як у спеціально присвячених аналізованій проблемі розвідках [22; 23; 40], так і в описах морфологічної будови мови [5; 15; 36]. Щоправда, дослідники оперують передусім свідченнями писемних джерел та літературним фактажем, принагідно зауважуючи про вплив місцевих говорів на хитання у виборі

¹ Див. також публікації автора про флексійну систему інших відмінкових позицій: Зінчук Р. С. Орудний відмінок однини іменників давніх вокалічних *-ā, *-jā-основ у західнополіських говірках / Р. С. Зінчук // Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки : Філологічні науки. Мовознавство / [гол. ред. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – № 2. – С. 43–48; Зінчук Р. С. Давальний та місцевий відмінки однини іменників чоловічого роду в західнополіських і суміжних говірках / Р. С. Зінчук // Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки : Філологічні науки. Мовознавство / [гол. ред. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – № 1. – С. 51–57.

відмінкових форм при становленні словозмінних норм літературної мови [40, с. 103].

Багатий для спостережень та узагальнень матеріал, що однак потребує ґрунтовного аналізу, містить живомовне середовище, зокрема західнополіські говірки, які зберігають морфологічні явища, успадковані від різних етапів переформування іменникової словозміни. **Мета цього дослідження** – максимально повне виявлення та аналіз діалектних відмінностей у формотворенні родового відмінка однини (далі – Р. в. одн.) субстантивів жіночого роду описуваного ареалу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Проаналізований матеріал (дослідженням охоплено 154 населені пункти Волинської, Рівненської областей, а також Брестської області Республіки Білорусь) засвідчив, що розгалужену флексійну систему Р. в. одн. в західнополіських і суміжних говірках мають передусім іменники, оформлені за зразком давніх *-ā-, *-jā-основ. Поряд зі збереженням закріплених нормою літературної мови закінчень -и, -'i відповідно до форм субстантивів колишніх *-ā-, *-jā-основ живомовні свідчення вказують на інші словозмінні афікси, позначені наслідками активних фонетико-аналогійних процесів у діалектному формотворенні.

Так, спостережене в більшості досліджуваних говірок, крім південної та східної діалектних зон, наголошене закінчення -и^e Р. в. одн. іменників із кінцевим твердим приголосним основи розглядаємо як закономірний для фонетичної системи цього ареалу наслідок часткового обниження та розширення артикуляції [и] в наголошеній позиції: *мо́же і не^u пе^uре^uбу́ду с'е́йї зимі^e, в ме́йї систрі^e, во вре́мн'е ву́їні^e, отак'е́ ру́к'і кала плиті^e, коло стині^e так і сто́йали, по трох нас ста́вл'али до косі^e, булі^e бо́сийї з висні^e, го́лодна бу́ла / х'іба́ траві^e нарву́ / посмокчу́, накладу́т' в миск'е́ і са́ла / і мн'а́са / і кубасі^e, ше никóму типе́рика биді^e нима́ ви́лі^eк'ійї / посл'а ву́їні^e ото́ бида́, с'о́го року́ нима́ так'е́йї мокроті^e, стам'іци во́^yді^e принисті^e / то далéко, лозі^e надирéш кала л'іса, ти^e в те́йї вдові^e п'ірибу́диш / ка́же м'ін'і, сик за́вше*

спуска́ли / ну-у с:осні́^е / а йак? / с:осні́^е. Менш частотним у досліджуваному ареалі є повне заступлення наголошеного [и] голосним [е]: *вже посл'а воїне́ колхо́з став* (Березичі Лбш.), *було́ мн'іго во'уде́ то́го ро́ку* (Ворокомле К-К.), *до стинé пристáвили і йак соб'і хоч* (Карасин К-К.), *п'іде в л'іс / хоч лозé наруба́йе* (Радове Зр.), *чи ми'н'і вудé хто прин'іс* (Губин Лк.), *во'не́ му́сили втика́ти бе"з вуїне́* (Дорогиничі Лк.); пор. фіксації М. М. Корзонюка в західноволинських говірках: *ду па́ршуїи вуїне́* [16, с. 77], *варбе́* [16, с. 80], *нима́ в ха́ті вудé* [16, с. 107].

Народнорозмовна традиція засвідчує також варіантну реалізацію аналізованого закінчення в окремо взятій говірці, пор.: *йак де в кого́ наї́дут' / пувго́да т'урмі́, ге́та ха́та ше до воїни́ була́, було́ биді́^е в ту воїну* (Вичівка Зр.), *траве́ нам нигде́ ни дава́в / му́сили ве́рос кусéти курува́м, лек з ло'зé надирé і так'е́ пусто'ле́ пл'ів, шоб тико́ Господ' нийа́к'іїи вуїни́^е ни дав* (Полиці К-К.).

Не закріплені літературною нормою форми Р. в. одн. іменників жіночого роду з кінцевим губним приголосним основи зауважені в говіркових групах центральної, південно-західної та східної діалектних зон досліджуваного ареалу², пор.: *вél'ми до́бриї в ба́б'і хл'і́б, с:оло́м'і так'е́ сно́пк'і вїаза́ли, з бу́л'б'і так'е́їи пиро́жк'е́, на́в'іт' с по́лов'і хл'і́б п'іклі́^е, а вридн'у́чий / хо́че тико́ мн'е́са і рі́б'і, а там кол'а ко́п'іраті́^е в'і було́ ра́д'іво, в минé вже нима́ тип'і́р коро́в'і* Флексію -'і можна кваліфікувати як уніфікацію за моделлю відповідних виявів давніх *-jā-основ. На думку Г. Ф. Шила, такі форми виникли під дією іменників жіночого роду м'якої групи (*земл'і*), а також подібно до відповідних словоформ субстантивів давніх *-ї-основ (*со́л'і, т'ін'і, но́ч'і*) [39, с. 82]. І. Г. Матвіяс простежує тут, крім уже відзначеного, вплив структур Д., М. вв. одн. цих же іменників [22, с. 71]. Зауважуючи вірогідність обох тверджень, Т. В. Назарова обґрунтовано робить деякі уточнення. В описуваних словоформах дослідниця вбачає наслідки міждіалектної взаємодії та кваліфікує засвідчене явище як аналогію структурних зв'язків [25, с. 17].

² Див. к. 8 атласу (Зінчук Р. С. Атлас словозміни іменників у західнополіських говірках / Руслана Степанівна Зінчук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 164 с.)

Специфіку формотворення Р. в. одн. іменників жіночого роду з основою на задньоязиковий та фарингальний приголосний в описуваному ареалі визначають наслідки вторинного пом'якшення консонантів у групах **гы*, **кы*, **хы*. Ненаголошене закінчення -*і* релевантне для аналізованої відмінкової позиції більшості досліджуваних говірок, пор.: *ни бу́ло пудло́г'і ни в ко́го, в'іра́ндочка ше така́йа бу́ла зв'іт:и од до́рог'і, бура́к дава́ли / і жо́м / і го́сипк'і ск'і́л'ко, нава́рит' ма́ти чигу́н ви́лі'к'і́й за́терк'і, ни ло́шк'і / ни ми́'ск'і / ни ко́стр'ул'к'і / ни́чо́го, ни́ма́ типе́р такéйі о́бувк'і / йак за По́л'шчи бу́ла, в'іт'ор ви́їне́ / биз па́лк'і впаду́, налива́йут' / ни́ї ск'і́ко хоч вже там ти́б'і самого́нк'і те́йі, соло́ми'нойу пи́лі' з рі́чк'і / з розо́ри, н'і́мци забира́ли оста́тн'у зби́ж / ни к'е́дали ни зирні́'нк'і, дл'а показу́х'і шо́с' там так'е́, тогди́' то вмира́ли с т'і́фу / с тра́сух'і / шо́ то ве́л'ми тра́сла, у свикру́х'і ше́стиро дитé"ї, в'і́дра то рі́тко бу́лі' з бл'е́х'і; пор. також говіркові вияви, як-от: *бу́ло тро́йе дитé"ї в нив'і́стк'і' // і в Тама́рк'і' / вже ме́йі вну́к'і' і в те́йі тро́йе дитé"ї* (Піщане К-К.), *йак ма́ла́йа диті́'на / то она́ ни ба́чила ни коли́'ск'і' ни... ни́чо́го* (Пулемець Шц.). Ареал утворень із ненаголошеним -*і* після кінцевого задньоязикового та фарингального приголосного основи охоплює підляські говірки: *ни́ма п'ташк'і* [2, с. 152], *прине́се соло́нинк'і і куба́си* [2, с. 216], *ре́т'к'і на́робиш то с'мачна* [2, с. 284], *до до́рог'і* [2, с. 388], *на ра́с те́йі бу́лк'і* [41, с. 60], *спут те́йі трепа́чк'і* [41, с. 159], *але жа́днеј руса́фк'і* [41, с. 230], а також берестейські: *в мачухі* [13, с. 282], *с сеі яблы́нькі* [13, с. 283]. Аналізовані словоформи фіксовані в говорах галицько-буковинської групи південно-західного наріччя, зокрема в надсянських говірках: *ду ду́рох'і* [34, с. 52], наддністрянських: *з ра́тичк'і* [33, с. 118], *ду фла́шк'і, ду буга́чк'і* [33, с. 123], *ду вуро́шк'і* [33, с. 127], *дл'а му́йі ж'і́нк'і* [33, с. 128], гуцульських: *з дру́гойі ко́ноу́к'і* [11, с. 276], *тр'і́нач'к'і ни́було* [11, с. 281].*

Наголошена флексійна позиція Р. в. одн. субстантивів жіночого роду з основою на задньоязиковий та фарингальний приголосний представлена словоформами на -*і* передусім у східній та південно-східній діалектних зонах, пор.: *галушк'і варі́ли з мук'і, м'і́ бат'ко був бе"з рук'і, в його́ дочк'і динáц:ат'*

деток ње, бат'ко пришов с фронту биз ног'ї, чїста пианиц'а биз луск'ї / ѡак товкачом обдирец'а, з ол'х'ї чи з дуба корї надерут', пор. також фіксації в окраїнних західнополіських говірках, підляських: *наробїят му'к'ї із ов'са* [Арк'07, с. 302], берестейських: *ро'бїли з мук'ї, до дочк'ї на зїму ѡїздила.*

Інтегруючий вплив наслідків вторинного пом'якшення консонантів у групах **гы, *кы, *хы* на діалектне формотворення Р. в. одн. аналізованих іменників засвідчують і словоформи, фіксовані Ю. В. Громиком у говірці с. Липне Квр., розташованій в ареалі середньополісько-західнополіського пограниччя, пор.: *рук'ї, гóлк'ї, сýмк'ї, кнїжк'ї, р'їчк'ї, жїнк'ї, пл'áшк'ї, ѡáблїнк'ї, грúшк'ї, птáшк'ї, сус'їдк'ї, систрїчк'ї, дучк'ї, мұх'ї, свїкрұх'ї, мáчух'ї, нуг'ї, дурóг'ї, сїмрáг'ї* [10, с. 104].

Щодо витоків та часової атрибутації явища, іменованого в науковій літературі четвертою палаталізацією задньоязикових [37], думки дослідників подекуди діаметрально різняться. Так, північноукраїнські форми на *г'ї, к'ї, х'ї* М. М. Пещак вважає порівняно новими структурами і кваліфікує їх як можливий наслідок контакту з переселенцями з північного сходу і пізніше близького сусідства з білоруськими говорами на півночі та російськими на сході [31, с. 21]. М. Флаєр переконливо доводить, що “дієзні (палаталізовані) задньоязикові приголосні в цих говірках були мотивовані внутрішньо, як результат структурних відношень у фонологічній системі північноукраїнських говорів”, і вважає саме українські діалекти “ініціатором четвертої палаталізації на сході” [37, с. 10].

Вияв давніх **гы, *кы, *хы* в центральній діалектній зоні досліджуваного ареалу поряд із пом'якшенням задньоязикових та фарингального позначений впливом закономірностей вокалізму окресленої групи говірок, пор.: *ганұча і кругом ног'є во'лók'ї так'є, ж:ú'т'н'ї мук'є пикліє хл'їб, позал'їт'ус'а то булó багáто меду в дочк'є, вірвало кусók рук'є отáк, дорóга такó до рик'є шла, та шо типér / ни ѡїднєїї блох'є ни побáчиш.*

Живомовні свідчення вказують також на інші форми реалізації Р. в. одн. аналізованих іменників у західнополіських говірках, пор.: *хл'їб п'їклїє ш чóрни*

мук'е / б'іли ни фатало / з гречани мукі^е парили квашу / йіли / а той джур то з вувса / з вувс'анійі мукі^е (Вітоніж Рж.).

У західнополіській словозмінній системі іменників жіночого роду з кінцевим м'яким та шиплячим приголосним основи поширене наголошене закінчення -^{(')i} Р. в. одн. Діалектну специфіку оформлення аналізованої відмінкової позиції в межах досліджуваного ареалу виявляють крайні східні говірки. Відповідно до давньої флексії Р. в. одн. субстантивів колишніх *-jā-основ згідно з особливостями рефлексії наголошеного *ѣ* в окресленій діалектній зоні фіксовані словоформи з такими закінченнями: -*'ie*: *не^лма зем^л'ie*, *биз ду^ш'ie* (Тишиця Брз.), -*'i^е*: *сим^н'i^е* (Кам'янка Брз., Вовкошів Гщ.), -*'e*: *коло зимл'е* (Великий Чермель Дбр., Адамівка Брз.). В іменниках з основою на шиплячий приголосний спорадично вживана флексія -*це*, що відбиває наслідки ствердіння історично м'якого консонанта: *б'із ду^шце* (Великий Мидськ Кс.). Наголошене дифтонгічне закінчення Р. в. одн. іменників із кінцевим м'яким приголосним основи спостережене в окремих підляських говірках: *s tej sátoj zeml'ie* [41, с. 89]. Дифтонгічний вияв давнього *ѣ* під наголосом зберігають передусім середньополіські [3 I, к. 3, 5, 7; 22, с. 73–74; 20, с. 86–87; 26, с. 51–52] та східнополіські говірки [3 I, к. 3, 5, 7], хоча і в цих діалектних зонах помітна тенденція до поступової уніфікації закінчень Р. в. одн. іменників давніх *-jā-основ через монофтонгізацію дифтонгів [20, с. 86].

У ненаголошеній позиції Р. в. одн. іменників жіночого роду з кінцевим м'яким приголосним основи в більшості західнополіських говірок, крім південних та східних, представлений словоформами із флексією -*и* як типовим для цього діалектного масиву рефлексом ненаголошеного *ѣ*: *суп варі^ели с квасо^ли, тре ше йакос' картóхли на зі^ему накопáти, хо^уді^ев мі^елостини просі^ев, клу^ни були^е так'ейі / полові^ена клу^ни так йак пом'іст / а дáл'і збі^ети тик з гли^ени, доп'іро тико добрá побáчили / во^ли / слобóди, цибу^лником красі^ели йáйц'a / ну-у с цибу^ли / знáйіте^н ж, шо то за постéл'a бу^ла / витé повтикáли б с тейі постéли, коло тейі йáблуни ну^л'а йóго ї догнáла, з ви^ешни гол'ák*

налама́йім / то проку́рим ту хату́ йак нибу́д'. Закінчення *-и* в Р. в. одн. іменників з основою на шиплячий, свистячий³ та сонорний вібрант (пор. з народнорозмовної традиції досліджуваних говірок: *ка́шу таку́ гу́сту вари́ли і каза́ли шо посл'а ка́ши нима́ па́ши, там уде́жи ни́хто́ в л'іс ни брав, нима́ ни те́с'ц'а / ни те́шчи / никóго, при конц'і Пóл'шчи⁴ / то йа вже помн'ата́йу, а там ка́пл'у дех́то с'й́ав те́йі пшани́^еци / а так н'е / ма́ло, сачави́^ецу с'й́али / то і с:ачави́^еци пиро́ге пикле́, до таке́йі зайшли́^е молоді́^еци шо ше ї нал'ака́ла, а ск'і́ко то пра́ци коло то́го пóл'а / д'ітк'і, все згорі́ло / ни було шо наложéти / ни спудне́ци / ничóго, кругом копи́ци спа́ли, ото йе посл'а Три́ц:и руса́лни ті́^еждин', чимири́^еца бу́ла / типéрка і чимири́^еци нима́ / ни то шо, лед' всп'і́ли до те́йі бу́ри, до с'в'атéйі вичéри то вже готóвилис'а хто йак миг) І. Г. Матвіяк розглядає як імовірний “наслідок впливу відповідних форм іменників **-ā-*основ, чому сприяло ствердіння кінцевого приголосного основи” [21, с. 49].*

Згідно з висновками В. М. Мойсієнка, зробленими на основі детального аналізу системи поліського вокалізму, “західнополіський діалект протиставляється середньо- та східнополіським за виявами *ǃ* в обох позиціях по умовній лінії, що проходить дещо на захід від Горині. Проте західнополіські говірки зберігають загальнополіську тенденцію до твердої вимови приголосних перед континуантами ненаголошеного *ǃ*”, – констатує дослідник, оперуючи лінгвогеографічними даними [24, с. 84].

Флексійна система Р. в. одн. іменників, організованих за моделлю колишніх **-ǃ-*основ, у досліджуваному ареалі представлена варіантами *-и* та *-^(^е)ǃ⁵*, які можемо кваліфікувати як вияви взаємодії давнього й нового в аналізованій відмінковій позиції названих субстантивів.

Закріплене нормами сучасної літературної мови закінчення *-^(^е)ǃ* фіксоване в говірках південної діалектної зони обстеженої території, особливо активно

³ Див. к. 7 Атласу.

⁴ Частіше, однак, фіксована форма *за Пóл'шчи*, пор. *бу́ла посúда хорóша за Пóл'шчи / ті́ко дорога́йя, худі́ла в шкóлу за Пóл'шчи, тод'і так л'у́ди ни слаб'і́ли за Пóл'шчи йак типéр, мин'і то за Пóл'шчи здайе́ц'а лúч:и бу́ло, і за Пóл'шчи бидова́ли л'у́ди^е, хуторá то ше за Пóл'шчи бу́ли^е, коли́^ес' за Пóл'шчи за пóлим бра́ли д'івку, по йа́годи бра́ли б'іл'éти за Пóл'шчи.*

⁵ Див. к. 14 Атласу.

вживане на південному заході. Словоформи на зразок *до п'єч'і, т'іні, с'олі* формують також невеликий компактний ареал, що охоплює дубровицькі, суміжні сарнівські та володимирецькі говірки. Флексію *-⁽⁶⁾і* в Р. в. одн. іменників, оформлених за зразком давніх вокалічних **-ї-основ*, можемо пов'язувати із наслідками аналогічного впливу відповідних словоформ колишніх **-jā-основ* (*-і ← Ъ*), як-от: *от зємлѣ, богынѣ, из доброй волѣ*. У решті говірок досліджуваної території домінує закінчення *-и⁶* Р. в. одн. аналізованих іменників, яке в цій позиції з історичного погляду визнане закономірнішим, пор.: *булі^е так'єїї хв'ятк'і до п'єчи, ск'іко т'єїї н'єчи л'ітом, св'єїї т'іни зл'ак'авс'а, р'єскуши так'єїї ни бул'є / йак з'ара, д'єбре ж'і^е ти / а ч'єс' ним'а в'іс'єлости, в ти х'ати ї см'єрти дожив'аїу і п'ємучи ний'ак'іїї ни ж'єду, і мол'єт'ат' до с'ами г'єсини / аж п'єки з'і^е мно ни ст'ане, до ст'арости так і жил'і^е вб'ідви ни з'амужим, вж'є т'єже п'аме["] ти ни м'аїу д'єбрійї, с'єли ни ст'ало в:оїну;* пор. також словоформи, фіксовані в окресленому ареалі іншими дослідниками: *н'єчи* [4: с. 64], *с'єли т'єж'є ни_бул'є* [1, с. 26], *г'єсини, с п'єст'єли, д'є п'амити, бис:о́висти, биз вис'єлусти, д'є с'єли, з н'єчи, с п'єчи, бис п'ємучи, с т'єв'єй л'уб'єви, с т'єй зл'єсти, п'єс'л'а см'єрти, з р'адости, д'є син'єжати, с к'іт'рад'є, бис пр'єст'іни* [10, с. 106]. Такі форми іменників **-ї-основи* засвідчені в українських підляських говірках околиць Влодави, щоправда, закінчення *-и* більш активно вживане в Р. в. одн. субстантивів з основою на кінцевий м'який приголосний, як-от: *т'єі¹ ос'єну, з'адн'єі¹ к'ор'єст'є, ну м'єх'єі¹ пр'єс'єт'єі¹ см'єрт'єі¹*, але *п'єс'є¹ч'є, п'є¹с'є¹у, п'є¹с'є¹у*, а також *п'єс'є¹ч'є, п'єс'є¹ч'є, п'є¹с'є¹у* [42, с. 53]. Паралелі відзначено в деяких говірках Пінщини: *н'єчи, т'іни, в'істи* [17, с. 188]. Нормативні до 1933 р. словоформи Р. в. одн. із флексією *-и* широко функціонують в інших говорах українського діалектного континууму. Послідовно простежені такі форми в більшості південно-західних діалектів [14, с. 113], пор. відповідники в говорах галицько-буковинської групи, зокрема в наддністрянських говірках: *т'іни / к'іни, н'єчи*

⁶ Діалектну специфіку формотворення Р. в. одн. аналізованих субстантивів у досліджуваних говірках визначає передусім ненаголошена флексія *-и* (с *п'єчи, до ст'арости*), в наголошеній позиції вживане закінчення *-і* (бис *кр'єв'і, до к'єс'т'і*).

[39, с. 87], буковинських: *в'істи*^е [9, с. 117], *но́чи*, *пéчи* [18, с. 156], гуцульських: *коло печи* [11, с. 276], надсянських: *т'ышы*, *п'ошы* [34, с. 36]. Словоформи на *-и* вживані в говорах південно-східного та північного наріч, однак часто як паралельні до відповідних виявів із закінченням *-(')i*, подекуди навіть із перевагою останніх, пор. фіксації дослідників у деяких говіркових формаціях степового діалекту: *в'істи* [38, с. 99; 12, с. 141; 29, с. 258], у полтавських говірках: *но́ч'і / но́чи*, *т'ін'і / т'іни* [8, с. 107], у кількох говіркових групах Київщини: *в'істи*, *но́чи*, *пéчи*, зрідка *пéч'і*, *но́ч'і* [7, с. 67], *но́чи*, *в'істи* поряд із переважаючими *но́ч'і*, *в'іст'і* [19, с. 36], у говірках південної Житомирщини: *пéчи*, *но́чи* [6, с. 108].

Говірки обстеженої території виявляють специфічні ознаки в оформленні Р. в. одн. іменника давнього консонантного типу на **-r мати*⁷, що внаслідок переформування словозмінної системи успадкував флексійні форманти відповідних виявів колишньої вокалічної **-ї*-основи [14, с. 49] і в сучасній українській мові кваліфікований як іменник III відміни, “хоч він у ній займає окреме місце” [5, с. 53].

У крайніх східних говірках спостережено закріплену літературною нормою словоформу *ма́тер'і*: *до його́ ма́тер'і*, *од нашо́ї ма́тер'і*, *в ма́тер'і*. Закінчення *-і* “напевне, появилось, як і в **-ї*-основах, в результаті впливу **-jā*-основ” [5, с. 55]. Значно ширший ареал, що охоплює більшість обстежених говірок Рівненщини (крім північно-східних і крайніх східних) та суміжні маневицькі й ківерцівські говірки на території Волинської області, формують структури Р. в. одн. іменника *мати* із флексією *-и* та суфіксом *-ер-* або його фонетичними модифікатами *-ур-*, *-ір-*, пор.: *хаїно́ йа до ма́тери пої́еду*, *в мо́ї ма́тери бага́то по́л'а бу́ло*, *му́ка йек ма́тери нима́йе*, *ето Бо́жийи Ма́тири пов'і́лен':е таке́*. Словоформи на *-и* фіксовані в одиничних говірках центральної діалектної зони досліджуваної території та крайніх південно-західних, пор.: *ше́стиро бу́ло годова́лос'о в ма́тери* (Датинь Рт.), *по'прошу́ в Ма́т'іри Бо́жи / навулучу́ го́лку в ти мину́т'і* (Бужанка Ів.). Такі утворення розглядаємо як

⁷ Див. к. 17 Атласу.

наслідок аналогічного вирівнювання за зразком відповідних форм іменників давніх вокалічних *-ї-основ. Паралелі відзначено в карпатській групі говорів південно-західного наріччя, зокрема в лемківських говірках: *од матери* [32, с. 227], бойківських: *ма́те"ри* [28, с. 174], *ма́тери* [27 II, с. 433], у закарпатській говірці: *уд ма́тери таї ву"ц':а* [35, с. 439].

Великий суцільний ареал із виразними діалектними особливостями формотворення аналізованої відмінкової позиції іменника *мати* утворюють говірки північної, центральної, західної діалектних зон досліджуваної території та більшість говірок південно-західної частини говору. В окресленому масиві спостережено типово західнополіський морфологічний новотвір – форму Р. в. одн. на *-а* субстантива *мати*, пор.: *нас було шéстєро диті в ма́те"ра, вирну́лас'а назад до свéйї ма́тира, ни ба́т'ка / ни ма́тира / с'іроти са́ми, ма́ліко зимн'ї було в те́йї ма́тира, до Бо́жійї Ма́т'іра мо́лимос' / помага́йє;* пор. також фіксації в підляських говірках: *ма́тера* [42, с. 62], *до с'вейї ма́тера вуз"мис'а* [2, с. 188]. Аналізовані структури відзначені дослідниками в південноволинських говірках [30, с. 79] та західноволинських [39, с. 87], а також в окремих північно-західних говірках та в говірках кількох н. пп. біля м. Рівне [39, с. 88].

З'ясовуючи причини появи закінчення *-а* в Р. в. одн. іменника *мати*, Г. Ф. Шило робить припущення про можливий фонетичний перехід [e] в [a]. Однак форма *ма́тера* саме в такому фонетичному оформленні представлена і в тих говірках, де аналізоване явище не спостережене. Тому більш імовірним, на думку дослідника, є індуктивний вплив з боку іменників *-ǫ-основ [39, с. 88]. Таке твердження, підтримане іншими науковцями [30, с. 79; 21, с. 149–150; 42, с. 62], вважаємо цілком справедливим та науково обґрунтованим.

Свідченням активного до сьогодні процесу становлення діалектних словозмінних норм є функціонування кількох варіантів Р. в. одн. іменника *мати* в одній говірці, пор.: *було в ба́т'ка і ма́тери о́с'меро дете́ї зо мно́йу // кажу́ / от Фр'іда / в тебе́ од'ін / да вже і нема́ / а в мойéї ма́тер'ї о́с'ім / минé забра́л'ї / а в йійї сем ішче оста́лосо* (Городище Дбр.), *нима́ нікого́ вже / ни*

бáт'ка / ни мáтира, бу́ло вс'іх дв'інац'ит' штук дитéї в мо́йé мáтири (Мохро Івн.).

У кількох говірках південно-західної діалектної зони, де поширена форма Н. в. одн. *ма́ма*, простежено відповідний говірковий вияв Р. в. одн. цього субстантива, пор.: *т'áшко бе^нз ма́ми остáтис'а, крúгла сиротá / ни тáта / ни ма́ми, жиді́вка до на́шої ма́ми все прихóдила*.

Висновок. Наведений та проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що специфіку формотворення родового відмінка однини іменників жіночого роду в західнополіських і суміжних говірках визначає розгалужена флексійна система, позначена передусім наслідками типових для описуваного ареалу фонетичних закономірностей, а також аналогічних процесів. Взаємодію історично закономірного закінчення та флексії, уніфікованої за моделлю **-jā-*основ, на діалектному ґрунті репрезентують хіба що форми субстантивів, оформлених за зразком іменників давніх **-j-*основ.

Умовні скорочення назв районів

Волинська область: Ів. – Іваничівський, К-К. – Камінь-Каширський, Квр. – Ківерцівський, Лк. – Локачинський, Лбш. – Любешівський, Рт. – Ратнівський, Рж. – Рожищенський, Шц. – Шацький.

Рівненська область: Брз. – Березнівський, Гщ. – Гощанський, Дбр. – Дубровицький, Зр. – Зарічненський, Кс. – Костопільський.

Брестська область (Білорусь): Івн. – Іванівський.

Джерела та література

1. Аркушин Г. Голоси з Волинського Полісся (Тексти) / Г. Аркушин. – Луцьк : Волин. нац. у-т ім. Лесі Українки, 2010. – 542 с.
2. Аркушин Г. Л. Голоси з Підляшшя (Тексти) / Григорій Львович Аркушин. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 536 с.
3. Атлас української мови : у 3 т. – К. : Наук. думка, 1984–2001.
4. Барановська Л. І. Деякі особливості говірки містечка Луків Луківського району Волинської області / Л. І. Барановська // Збірник студентських наукових праць Київського державного педагогічного інституту. – К., 1955. – Т. І. Істор.-філол. та педагог. науки, Вип. 1. – С. 59–75.
5. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / Степан Пилипович Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обл. вид-во, 1960. – 416 с.
6. Бова (Ковальчук) Л. П. Говірки південної Житомирщини і їх відношення до полтавсько-київського діалекту / Л. П. Бова (Ковальчук) // Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1954. – С. 98–114.

7. Брахнов В. М. Деякі морфологічні особливості говірок Переяслав-Хмельницького району на Київщині / В. М. Брахнов // Діалектологічний бюлетень. – К., 1960. – Вип. VII. – С. 61–75.
8. Ващенко В. С. Полтавські говори / Василь Семенович Ващенко. – Х., 1957. – 539 с.
9. Герман К. Система відмінювання іменників III відміни в українських говірках Буковини / К. Ф. Герман // Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2005. – С. 113–120.
10. Громик Ю. В. Словозміна іменників у поліській говірці села Липне / Ю. В. Громик // Літопис Волині: всеукраїнський науковий часопис / гол. ред. І. Я. Коцан, С. Радчук. – Луцьк: Волин. нац. у-т ім. Лесі Українки, 2011. – Ч. 10. – С. 104–110.
11. Гуцульщина. Лінгвістичні етюди / АН України. Ін-т суспільних наук. / редкол.: Я. В. Закревська (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – 308 с.
12. Дроздовський В. П. Південнобессарабські українські говірки / В. П. Дроздовський // Праці X Республіканської діалектологічної наради. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 132–155.
13. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / уклад. М. М. Алехнович та ін. – Мн.: Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
14. Історія української мови. Морфологія / упоряд. С. П. Самійленко та ін. – К.: Наук. думка, 1978. – 539 с.
15. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові / Іван Михайлович Керницький. – К.: Наук. думка, 1967. – 288 с.
16. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 62–267.
17. Лизанець П. М. Морфологічні особливості деяких українських говірок Пінщини (БРСР) / П. М. Лизанець // Українська діалектна морфологія. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 187–191.
18. Лимаренко В. С. Словозміна іменників у буковинських говірках / В. С. Лимаренко // Научный ежегодник за 1957 г. Черновицкого государственного университета. – Черновцы, 1958. – С. 155–157.
19. Лисенко П. С. Важливі особливості морфологічної системи говірок Ставищенського району на Київщині / П. С. Лисенко // Діалектологічний бюлетень. – К.: Вид-во АН УРСР, 1956. – Вип. VI. – С. 30–45.
20. Лисенко П. С. Фонетичні і морфологічні особливості говірок Димерського району на Київщині / П. С. Лисенко // Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови. – К.: Вид-во АН УРСР, 1954. – С. 79–97.
21. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / Іван Григорович Матвіяс. – К.: Рад. школа, 1974. – 184 с.
22. Матвіяс І. Г. Називний, родовий, давальний і місцевий відмінки однини іменників I відміни / І. Г. Матвіяс // Українська діалектологія і ономастика: зб. ст. – К.: Наук. думка, 1964. – С. 64–79.
23. Матвіяс І. Г. Форми іменників III відміни в українській мові / І. Г. Матвіяс // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 152–169.
24. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI – XVII ст. / Віктор Михайлович Мойсієнко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 448 с.
25. Назарова Т. В. Аналогія структурного зв'язку у говорах української мови / Т. В. Назарова // Українська діалектна морфологія. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 14–33.
26. Назарова Т. В. Іменникові *-б-* закінчення в північноукраїнських говорах / Т. В. Назарова // Українська діалектологія і ономастика: зб. ст. – К.: Наук. думка, 1964. – С. 50–63.

27. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984.
28. Ощипко І. Й. Система словозміни іменників у бойківському говорі / І. Й. Ощипко // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – К. : Наук. думка, 1971. – С. 170–180.
29. Пелих Г. Ф. Граматичні особливості надбузьких говірок Первомайського району Миколаївської області / Г. Ф. Пелих // Праці Одеського держ. університету : зб. робіт дисертантів. – Одеса, 1960. – Т. 150, Вип. 4. – С. 255–267.
30. Перетятко М. Л. Морфологічні риси говірок Дубенського району Ровенської області / М. Л. Перетятко // Діалектологічний бюлетень. – К., 1960. – Вип. VII. – С. 76–86.
31. Пещак М. М. Розвиток спільнослов'янських сполук *z, k, x* з *ы* на українському ґрунті / М. М. Пещак // Дослідження з української мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 3–23.
32. Пиртей П. С. Словник Лемківської говірки (Матеріали до словника) / П. С. Пиртей. – Legnica; Wrocław, 2001. – V + 345 с.
33. Приступа П. І. Говірки Брюховицького району Львівської області / Павло Іванович Приступа. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 135 с.
34. Пшепюрська М. Надсянський говір / Марія Андріївна Пшепюрська. – Варшава, 1938. – 88 с.
35. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки с. Сокирниця Хустського району / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.
36. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови : у 2-х част. / Стефан Пилипович Самійленко. – К. : Рад шк., 1970. – Ч. 1. – 233 с.
37. Флаєр М. Четверта палаталізація задньоязикових приголосних в українській мові : північноукраїнські говори / М. Флаєр // Мовознавство. – 1992. – № 1. – С. 3–10.
38. Чабаненко В. А. Особливості відмінювання іменників у степових говірках долини р. Кінської / В. А. Чабаненко // Українська лінгвістична географія. – К. : Наук. думка, 1966. – С. 95–102.
39. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра / Гаврило Федорович Шило. – Львів, 1957. – 254 с.
40. Юносова В. О. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / В. О. Юносова – К., 1998. – 20 с.
41. Czyżewski F. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny / F. Czyżewski, S. Warchoń. – Rozprawy Slawistyczne. 9. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1998. – 496 s.
42. Pastusiak K. Fleksja gwar ukraińskich okolic Włodawy / K. Pastusiak. – Rozprawy Slawistyczne. 18. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2004. – 177 s.

Родительный падеж единственного числа имен существительных женского рода в западнopolесском и смежных говорах.

На матеріалі западнopolесского и смежных говоров проаналізовано формообразование родительного падежа единственного числа существительных женского рода как одного из ярких репрезентантов вариантности окончаний в отдельной падежной позиции. Выяснены факторы влияния на существование диалектных отличий в исследуемой системе флексии. Установлено, что высокую степень вариантности падежных формантов существительных, оформленных по образцу древних **-ā-*, **-jā-* основ, определяют прежде всего следствия типичных для описываемого ареала фонетических закономерностей, а также аналогических процессов. Представлены варианты на *-и* и *-(^o)i* как проявление взаимодействия древнего и нового в анализируемой падежной позиции субстантивов,

организованных по модели бывших *-ĭ-основ. Отмечено типично западнополесское фонетико-морфологическое новообразование – форму *матера* родительного падежа единственного числа существительного древнего консонантного типа на *-r-.

Ключевые слова: говор, словоизменение, имя существительное, словоформа, флексия, грамматическая аналогия, фонетическая инновация.

The Inflection System of Genitive Case of Feminine Singular Nouns in Western Polissian and Their Contiguous Dialects.

The article is devoted to the analysis of the genitive case inflectional system of feminine singular nouns in Western Polissian and their contiguous dialects. The formation of genitive case of feminine singular nouns is analyzed as one of the typical representative of the variation of case endings in a particular position on the basis of Western Polissian and their contiguous dialects. The factors of the influence on the existence of dialectal differences in the represented inflection system are observed. A high degree of variability of case formants nouns, which are designed on the basis of model of ancient *-ā- and *-jā-bases, are found to define consequences of typical phonetic patterns for this areal and analogous processes. Versions on options on -u and -(^o)i are represented as an interaction between ancient and modern expressions in the analyzed case position of substantives, which are organized on the basis of *-ĭ-bases. Typically Western Polissian phonetic-morphological neologism – *matara* form of genitive singular noun of ancient consonantal type on *-r- is noted.

Key words: dialect, inflection, noun, word form, flexion, grammatical analogy, phonetic innovation.